

Лекція 1

Основні поняття економіки природокористування і природоохоронної діяльності

1.1 Основні поняття економіки природокористування і природоохоронної діяльності

Економічна система в цілому є системою виробництва, розподілу й споживання товарів і послуг. У рамках даних процесів постійно відбувається взаємодія суспільства й природи. Будь-яке виробництво й споживання пов'язане з використанням природних ресурсів і впливом на навколишнє середовище. Будь-яке економічне рішення також впливає на середовище перебування в самому широкому сенсі цього поняття. По мірі ускладнення функціонування економічних систем, збільшення виробництва й споживання, роль природного (екологічного) фактору постійно підсилюється.

Економіка природокористування та природоохоронної діяльності – це економічна дисципліна, що вивчає проблеми взаємодії економічної системи й навколишнього середовища.

Об'єктом аналізу економіки природокористування та природоохоронної діяльності є навколишнє природне середовище з його природними й штучними компонентами, природні ресурси у всьому їхньому розмаїтті.

Предметом економіки природокористування та природоохоронної діяльності є економічні відносини в області природокористування, охорони навколишнього середовища та природоохоронної діяльності підприємств.

Основні завдання:

1) обґрунтування вибору альтернативних варіантів використання навколишнього середовища як суспільного блага й окремих видів природних ресурсів в умовах їхньої обмеженості;

2) економічна оцінка природних ресурсів і послуг навколишнього середовища;

3) аналіз випадків неспроможності ринку в екологічній сфері, виявлення меж і особливостей ринків природних ресурсів, екологічних благ і послуг;

4) аналіз зовнішніх ефектів природокористування і їх інтернаціоналізація, узгодження індивідуального й соціального оптимуму користування навколишнім середовищем;

5) розробка методів оцінки еколого-економічного збитку й застосування отриманих результатів для рішення конкретних задач екологічної політики;

6) обґрунтування критеріїв і показників еколого-економічної ефективності природоохоронної діяльності;

7) визначення екологічної, економічної та соціальної ефективності природоохоронних заходів.

Основною задачею економіки є найбільш ефективний розподіл економічних благ, що завжди обмежені, для задоволення людських потреб, що зазвичай необмежені. Для вирішення цієї проблеми на сучасному етапі розвитку суспільства використовують ринкові механізми. Але можливість ринкових механізмів вирішувати цю задачу залежить від типів економічних благ.

В основі класифікації економічних благ лежать дві властивості: властивість доступності (невиключення) і властивість конкурентності. Якщо споживання блага ким-небудь не знижує його доступності для інших споживачів, то благо має властивість невиключення (доступності). Конкурентність відсутня, якщо поява ще одного споживача не погіршує положення жодного з існуючих споживачів або благо може бути надано іншій особі без додаткових витрат.

Таблиця 1.1 – Типи економічних благ

Властивості		Властивість конкурентності	
		є	немає
Властивість доступності	є	Благо спільного споживання	Суспільне благо
	немає	Чисте товарне благо	Клубне благо

У такий спосіб економічні особливості породжують ситуацію, відому як «провал ринку», при якій ринок не в змозі вирішувати задачу ефективного розподілу ресурсів. Більш строго «провал ринку» визначають, як ситуацію, при якій рівновага на ринку не є ефективною по Парето. Ефективність по Парето характеризується тим, що всі вигоди від операцій ринкового обміну вичерпані і будь-яка зміна досягнутого розподілу погіршує добробут хоча б одного суб'єкта економічної системи. Найбільш істотними факторами, що призводять до «провалів ринків», є зовнішні ефекти і проблема «безбілетників».

Зовнішніми ефектами (екстерналіями – від англ. «externalities») називають прямі, неопосередковані ринком, впливи одного економічного агента на результати діяльності іншого. Ці впливи можуть бути сприятливими, у цьому випадку їх називають позитивними зовнішніми ефектами, або зовнішніми вигодами, і несприятливими, тоді їх називають негативними зовнішніми ефектами, або зовнішніми витратами. Екстерналії – одне з найважливіших понять в економіці природокористування.

Зовнішні ефекти можуть виникати між споживачами, між виробниками, а також між тими й іншими. Прикладом негативного зовнішнього ефекту може бути скидання відходів виробництва в ріку, що використовується для водозабору та/або для рибної ловлі та купання. Прикладом позитивного зовнішнього ефекту може служити оздоблення будинку, що сприятливо позначається на корисності, що вилучається з навколишнього середовища місцевими жителями й перехожими.

При визначенні обсягів виробництва, споживання, продажів або покупок учасники ринкових угод орієнтуються лише на свої приватні інтереси й не беруть до уваги зовнішні ефекти, як негативні, так і позитивні. Тому товарів, виробництво яких супроводжується негативними зовнішніми ефектами, випускається занадто багато, а товарів, виробництво яких супроводжується позитивними зовнішніми ефектами, навпаки, занадто мало. У результаті не забезпечується Парето-ефективність структури випуску. Наприклад, металургійне підприємство викидає в атмосферне повітря забруднюючі

речовини, що чинять зовнішній вплив. Підприємство продає продукцію з огляду на власні витрати, але не з огляду на збитки і витрати тих, на кого негативно впливають забруднення від його виробничої діяльності. Суспільство, однак, вважає, що витрати металургійного виробництва повинні включати як витрати його власної економіки, так і витрати інших сторін на компенсацію заподіяного збитку внаслідок функціонування даного виробництва.

Наявність суспільних економічних благ і економічних благ спільного споживання породжує так звану проблему «безбілетників».

Феномен «безбілетників» прийнято пов'язувати з невиключним характером суспільних благ, що споживаються (технічно неможливо або занадто дорого виключити кого-небудь із кола користувачів цим благом), а також з їх неконкурентністю або невивірковістю (споживання суспільних благ одним індивідом не зменшує його кількість, доступну іншим). Останнє знижує протидію суспільства «безбілетникам». При майже необмеженій готовності споживати ці блага, платити за них ніхто не хоче. Мова йде про неподільність у споживанні, а не у виробництві й наданні суспільних благ. Неподільність блага припускає лише спільну пропозицію суспільного блага. Весь об'єм послуг по національній обороні представляє держава; всі вуличні ліхтарі надаються муніципалітетом і фінансуються з одного джерела – конкуренція між приватними власниками окремих ліхтарів на одній і тій же вулиці попросту неможлива.

Суспільні блага, як і більшість інших суспільних товарів, вимагають досить значних витрат на виробництво й розподіл, тому не вписуються в критерії ринкової ефективності. Той факт, що приватні ринки не поставляють (або поставляють занадто мало) суспільних товарів, служить основним мотивом для багатьох дій держави. Скільки повинна витратити держава на виробництво та розподіл суспільних благ – предмет гарячих бюджетних баталій парламентарів.

Таким чином, суть проблеми полягає в тому, що в споживанні суспільного блага зацікавлені всі, а платити не хоче ніхто. Єдиним джерелом надання подібних суспільних благ стає держава.

Форми участі держави в забезпеченні суспільними благами можуть бути різними, від безпосереднього виробництва блага – національна оборона, пожежна охорона, до фінансування вироблених приватним сектором суспільних благ – збирання сміття, деякі види медичної допомоги. Однак суть їх одна – виробництво суспільних благ, що надаються за допомогою держави, фінансується за рахунок податків, що стягуються в примусовому порядку зі всіх громадян. Інакше кажучи, затверджується, що в економіці задача боротьби з безбілетниками, також як у трамваї, покладається на зовнішнього контролера (державу).

Рух від реального рівня випуску до ефективного, тобто подолання розриву між приватними й суспільними витратами або виграшами, забезпечується шляхом інтерналізації зовнішнього ефекту. Існує два основних підходи, що дозволяють подолати зовнішні ефекти:

а) підхід А. Пігу – заснований на визнанні розриву між приватними й суспільними витратами або виграшами, що служить причиною неефективного розподілу ресурсів.

Негативні зовнішні ефекти усуваються за допомогою коригувального податку, а позитивні – за допомогою субсидії. При цьому податок повинен у точності дорівнювати граничному збитку сторонніх суб'єктів, а субсидія – їхньому граничному виграшу.

Таке рішення проблеми інтерналізації вимагає участі держави, що має законні повноваження в області оподаткування й субсидування.

Податок Пігу («Pigovean tax») став одним з популярних інструментів екологічної політики в більшості країн і найчастіше виступає у формі податку на емісії забруднюючих речовин. Екологічний податок повинен стягуватися з кожної одиниці продукції емітента в розмірі, рівному граничному збитку реципієнта.

Практичне застосування податку Пігу зіштовхується з рядом труднощів. Насамперед, необхідно знати точний розмір граничного збитку. Для цього потрібно з'ясувати таке:

- яка саме діяльність викликала збиток, які типи та об'єми забруднень, обумовлених конкретними виробничими процесами (при цьому важливо враховувати, що частина забруднень може надходити в навколишнє середовище внаслідок природних процесів);

- які саме забруднюючі речовини завдають аналізованій шкоди, що вимагає тривалих контрольних вимірів і експериментів;

- якою є грошова оцінка збитку.

Всі ці виміри можуть бути лише приблизними і тому адекватно виміряти й оцінити граничний збиток неможливо. Крім того, теоретично кожне джерело забруднення повинно отримати індивідуальну оцінку збитку, відповідно до якого йому буде призначений диференційований податок. Це неможливо з технічних причин і пов'язане з високими витратами;

б) підхід Р. Коуза. Інтерналізація зовнішніх ефектів відповідно до підходу Коуза стає можливою завдяки встановленню прав власності на об'єкти навколишнього середовища і природні ресурси. У цьому випадку врегулювання відносин між зацікавленими сторонами не вимагає втручання держави у вигляді оподаткування або субсидування і здійснюється шляхом переговорів. Твердження, що незалежно від первісного розподілу прав власності при відсутності трансакційних витрат у ході переговорів може бути досягнуте рішення, що відповідає критерію ефективності, отримало назву теореми Коуза.

Теорема Коуза звучить так: якщо майнові права на природні ресурси чітко визначені і можуть передаватися від однієї особи до іншої; трансакційні витрати по встановленню майнових прав і проведенню переговорів між учасниками ринкових операцій є малими і ними можна знехотати; забезпечений вільний доступ до інформації, що стосується забруднення середовища та економічного збитку (витрат) від цього забруднення; число учасників переговорів відносно невелике – то зовнішні витрати можуть бути

інтерналізовані шляхом ринкових переговорів між виробником і одержувачем екстерналій, і цей ринковий переговорний процес забезпечить досягнення оптимуму Парето, якому відповідає суспільний оптимум якості навколишнього природного середовища. При цьому досягнення суспільного оптимуму забезпечується незалежно від розподілу майнових прав, тобто від того, кому спочатку належали майнові права на природні ресурси (екологічні блага) – виробникові або одержувачеві зовнішніх ефектів.

Під трансакційними витратами (вони ж невиробничі або операційні витрати) розуміються витрати на виявлення бажаного партнера для укладення угоди, на поширення інформації про своє бажання укласти угоду, на проведення переговорів з метою складення угоди, на здійснення контролю дотримання досягнутих умов, тощо.

Ідеї Коуза знайшли практичне застосування в екологічній політиці – на їх основі був розроблений такий принципово новий інструмент екологічної політики, як ринок прав на забруднення навколишнього середовища.